

JEVGENIJ PAŠČENKO

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za istočnoslavenske jezike
i književnosti, Zagreb

FOLKLOR I POLITIKA: IZ UKRAJINSKOG POVIJESNOGA GLEDIŠTA

Polazeći od usporedbe s Krležinim opažanjima o hrvatskom političkom folkloru iz Prvoga svjetskog rata, rad upućuje na veliki fond ukrajinskog usmenog stvaralaštva u kojem se izražava kritičan stav prema političkim događajima u Ukrajini od 1918. To je stvaralaštvo presječeno rusko-sovjetskim represijama s početka 1930-ih godina i u ukrajinskoj je etnologiji zavladao doba socrealizma. Predočena građa dosad uglavnom nije bila interpretirana u ukrajinskoj folkloristici zbog nametnutih rigoroznih ideoloških dogmi. U radu su prikazani različiti izrazi ukrajinske usmene književnosti protuboljševičkoga sadržaja. Taj korpus, na žalost, još uvijek nije objavljen. U doba socijalizma politički angažirano folklorno stvaralaštvo zamijenila su umjetno stvarana djela, koja su bila proglašavana ukrajinskim folklorom.

Ključne riječi: ukrajinska usmena književnost antiboljševičkog sadržaja, *dumy*, Institut za povijest umjetnosti, folkloristike i etnologije M. T. Ryljskyj Nacionalne akademije znanosti Ukrajine

Gledano iz ukrajinske perspektive, hrvatska etnologija i folkloristika postigle su bitne i zanimljive rezultate u proučavanju suvremenosti – u usporedbi s metodologijom ukrajinske znanosti u prošlosti ovisne o sovjetskoj ideologiji. Vidljivom je osobinom hrvatskih istraživača bilo izbjegavanje političkih pitanja u smislu apologije dominirajućih ideoloških postulata u doba socijalizma. Međutim, dramatični su događaji na postjugoslavenskom terenu, kao posljedica općega kraha komunističkog sustava, ogolili osjetljiv živac upravo etničke prirode. (Sjetimo se samo zloglasnog *etničkog čišćenja*, tek jedne od patologija postkomunističkih raspadanja.) Jedan je od temeljnih razloga ležao upravo u naglo oslobođenim etničkim procesima vezanim uz nacionalne mitove, prije potiskivanima komunističkom ideologijom. Zapadna literatura o razlozima, razvoju i drugim aspektima postjugoslavenskih

događaja vrlo je opsežna i zanimljiva je građa za analizu, ali u tim pokušajima uvelike nedostaje upravo etnoantropološki pristup.

Hrvatski su etnolozi i folkloristi dijagnosticiranjem složenih međuetničkih procesa i konfliktnih mehanizama na postkomunističkome prostoru bitno upotpunili opću analitičku sliku postjugoslavenske drame, pridonijeli promišljanju ratnih zbivanja (Čale Feldman, Prica, Senjković 1993; Povranović, Prica 1996; Vitez 1996) te upotpunili *etnološko razumijevanje* (Rihtman-Auguštin 2001:124) niza procesa u društvu, zavirili u *dubine mentaliteta* te uputili na etničke izvore politiziranja problema. Istraživanjima ne samo ratnog razdoblja već i prethodnih procesa koji su uvjetovali daljnji razvoj tragičnih događaja, ali i analiza postsocijalizma, hrvatska znanost bitno pridonosi srednjoeuropskomu procesu *etnoantropologizacije*.

Dok je hrvatska znanost, unatoč svim ograničenjima koja je nametao socijalistički politički sustav (Rihtman-Auguštin 2001:155) ipak uspjela probiti put prema europskoj etnologiji, u sovjetskoj je zoni najlakše bilo izbjeći partijske normative zadubljenjem u starine, istraživanjem arhaičkih kultura, između ostalog mitologije, u čemu su postignuti važni rezultati (*Mify narodov mira* 1980, 1982. Rybakov 1981, Rybakov 1988, Paščenko 1999 [2006²], Paščenko 2007). Na istoku Europe nacionalne teme su imale posebna ograničenja, u čemu je Ukrajina izričit primjer. Već je na samome početku ruskoga socijalizma, kao opravdanje žestokim protuukrajinskim represijama, stvoren mit o ideološki opasnom *ukrajinskom buržoaskom nacionalizmu*. Taj je politički mit na razinama unutarnje i vanjske cenzure onemogućavao osmišljavanje nacionalne kulture. Mnogi su nacionalni kulturnopovijesni slojevi tabuirani ili tumačeni kao izraz klasne borbe. Nacija se prema marksističkim kriterijima stvara pripadnošću određenim društveno-ekonomskim ustrojima: promjenom društveno-gospodarskih uvjeta mijenjali su se i etnički parametri.¹ Normativi su se primjenjivali i na istraživanja suvremenosti: ukrajinska folkloristika i etnografija morale su se držati metodoloških načela iskovanih u sovjetsko-ruskom centru. Prema redovitim partijskim uputama o sovjetskoj kulturi, koje su bile normom znanstvenoga života, suvremeni su se društveni procesi prikazivali kao izraz socijalističke *obrednosti* sovjetskog naroda (*Svjata ta obrjady trudjaščyh Kyjeva* 1982).

Upoznavanje zapadnoeuropskih znanstvenih tijekova bilo je onemogućeno, komunikacija je svedena na kritiku koju su provodili provjereni kadrovi jer su samo njima bili dostupni i metodologije i dosezi zapadne (buržoaske) znanosti. U neku su ruku slavistička proučavanja dijelom omogućila upoznavanje zapadnih metoda, i tu je upravo hrvatska znanost bila važnim informativnim kanalom.

¹ Nastajanje nacije pripisivalo se tek raspadu feudalizma (17.-18. st.), a takvo se tumačenje povijesti nije odnosilo samo na Ukrajinu već i na Hrvatsku (Martynova 1988).

Padom režima početkom 90-ih ukrajinska se znanost našla u teškim uvjetima, izgubivši potporu mentora – države i partije. Novonastala država u uvjetima tranzicije i takozvane privatizacije nije podupirala akademsku znanost, što je dovelo do razdoblja stagnacije. Oslobođenje od ideoloških stega stvorilo je vakuum – balast sovjetskih dogmi nisu nadomjestili novi kriteriji. Mitologiziranje prošlosti, paraznanstvene publikacije o osobitostima nacije uglavnom potječu iz krugova građanskih entuzijasta, amatera – što je opća crta tranzicijskih društava. Ukrajinski pobornici kulta *arijstva* i poganstva slični su po tome apologetima hrvatskog etničkog *iranizma*. Još veći valovi takve literature preplavljaju Rusiju. Čini se da pad komunističke ideologije prigušuje znanost i izravno uvjetuje laičke procese nacionalnih mitotvorstava.

Nakon krznoga razdoblja i unatoč poteškoćama prvih razdoblja tranzicije, ukrajinska se društvena i humanistička znanost okrenula nekoć zabranjivanim temama i jačala je ponajprije u istraživanju nacionalne prošlosti. Međutim, i na početku milenija je teško govoriti o dovoljnoj upućenosti ukrajinske etnologije i folkloristike u europski znanstveni korpus, posebice u metode proučavanju suvremenih procesa. Kritičko valoriziranje donedavnog ideološkog sustava, u kojem se formirala većina sadašnjeg znanstvenog kadra, još uvijek kao da je nepoželjno. To se odnosi i na predmet koji ovdje želim prikazati – ukrajinski folklor s izričitim protuboljševičkim usmjerenjem. Upravo je ideološki balast prošlosti možda jednim od razloga što je ta usmenoknjiževna građa iz arhiva Instituta za povijest umjetnosti, folkloristike i etnologije M. T. Ryljskyj Nacionalne akademije znanosti Ukrajine i u najnovije doba zanemarena. Riječ je o zapisima folklor diljem Ukrajine s početka 20-ih do početka 30-ih godina minuloga stoljeća. Nastankom, sadržajem i sudbinom ti su tekstovi negdje *između znanosti, ideologije i politike* (Bošković-Stulli 2001). Osobni dug hrvatskoj folkloristici i njezinu sluhu za stvaralaštvo "maloga čovjeka" u opreci prema "velikim događajima i ljudima" obvezuje me aktualizirati upravo te ukrajinske zapise.

Početak 80-ih godina minuloga stoljeća, dok sam prikupljao podatke za poglavlje o hrvatskoj folkloristici u monografiji *Slavenska folkloristika. Razvoj i gradivo*, pripremanoj u spomenutom Institutu u Kijevu, ostao mi je u sjećanju tekst Miroslava Krleže *Narodna politička lirika jeseni devetstotinaisedamnaeste*,² koji je urednica M. Bošković-Stulli uključila u svoj izbor studija i ogleđa o usmenoj književnosti (Bošković-Stulli 1971:313-315). U prikazivanju ratnoga prostora od Galicije do Venecije hrvatski se pisac divi

² Naime, riječ je o Krležinu eseju *Prije trideset godina (1917-1947)* (*Republika*, 1947, 11), što ga je Krležu uvrstio u dnevničko-memoarsku strukturu *Davnih dana* (usp. Marjanić 2005:363-402).

usmenom pjesništvu političkoga sadržaja koje je bujalo u redovima hrvatskih vojnika:

O caru Karlu, Ziti, Franju Ferdinandu, Franju Josipu, o nadvojvodama, grofovima i popovima ovaj naš antemuralski, graničarski narod mislio je politički mnogo bistrije, klasno svjesnije, dijalektički mudrije od našeg sabora, od naše štampe, od naših pjesnika i od sveukupne naše inteligencije (Krlježa 1971:313-314).

Posebice su dojmljive parafraze kao *Kiša pada, Hrvatska propada. Vjetar piri, a grobljem se širi...* i druge kojima je narod lapidarno i točno opisao stanje u zemlji. Možda je samo zahvaljujući tim Krlježinim bilješkama iz *Davnih dana (Zapisi 1914-1921)* predočen folklor koji predstavlja dio opće europske panorame proturatnog stvaralaštva iz doba Prvoga svjetskog rata.

Srodan je proturatni folklor nastajao u istome krugu austrougarskog imperija, u zapadnoj Ukrajini, gdje se zapravo i nalazila Galicija, važno bojište Prvoga svjetskog rata, mjesto mnogih zbivanja u Krlježinu stvaralaštvu. Ukrajinci su zajedno s Hrvatima prebivali na istoj bojišnici, ginući za tuđe interese – s tom razlikom što je Ukrajina bila podijeljena između dvaju imperija pa su Ukrajinci ratovali na objema stranama – i u austrijskoj i u ruskoj vojsci.³ Rusija je, namjeravajući kolonizirati Galiciju i Bukovinu (s tamo dominirajućom grko-katoličkom crkvom), vodila žestoku protuukrajinsku politiku. Ta su zbivanja odjeknula i u usmenoj književnosti, o čemu svjedoče zapisi pjesništva s naglašenim proturuskim sadržajem.⁴ Rat je doveo do pada obaju imperija, u čemu je Ukrajina bila svojevrsnim katalizatorom (Mycyk 2005:326) i što je glede Rusije predvidio još 1847. pjesnik-prorok Taras Ševčenko. U poemi *San* on je, za "zlatno doba" imperija nečuvanom drskošću, pučkim humorom, groteskno pretkazao propast cara i njegova carstva, što se i ostvarilo 1917. Ukrajina je iste godine najavila autonomiju, a zatim proglasila Ukrajinsku Narodnu Republiku na čelu s istaknutim znanstvenikom i političkim djelatnikom Myhajlom Gruševskym. U zemlji, koja je stoljećima trpjela nemilosrdne zabrane svega nacionalnog, otpočeo je nacionalni preporod u posebno nepovoljnim uvjetima.⁵ Međutim,

³ U sustavu ruske vojske je bilo mobilizirano 3500000 Ukrajinaca, u sustavu austrijske – 300000.

⁴ U arhivima spomenutog Instituta za povijest umjetnosti, folkloristike i etnologije Nacionalne akademije znanosti Ukrajine čuvaju se zapisi usmenog stvaralaštva nastalog u *Legionu ukrajinsjkyh sičovyh striljcev*. Tako su se nazivale ukrajinske vojne formacije u sustavu austrijske vojske koje su povezivale ideju o nastanku ukrajinske države s porazom Ruskoga carstva. Ta građa, na žalost, nije ni objavljena ni proučena.

⁵ Kanadski povjesničar ukrajinskog podrijetla Orest Subtelnyj tako prikazuje opće stanje: "Godine 1919. Ukrajinu je navodnio opći kaos. U novijoj europskoj povijesti nijedna zemlja nije doživjela takvu sveobuhvatnu anarhiju, takvu ogorčenu građansku borbu, takav konačni raspad vlade kao što je u to doba doživjela Ukrajina. Šest različitih armija djelovalo je na njezinu teritoriju: ukrajinska, boljševička, bjelogardejska, sile Antante,

ideološki sukobljene političke snage u Rusiji imale su zajednički stav o Ukrajini – nisu je prihvaćale kao samostalan politički subjekt i nastavile su davnu tradiciju ruskog protuukrajinizma.⁶

U borbi za Ukrajinu seljaci su sudjelovali pazeći na vlastite interese i podržavajući one snage koje bi zadovoljavale težnje prema neovisnu gospodarenju. Njihov doživljaj političkih prilika, poglavito sovjetske dominacije koja se postupno uvlačila u ukrajinsku sredinu i potiskivala ostale, može se iščitati i u folkloru. Korpus usmene književnosti s političkim sadržajima iz tih burnih i dramatičnih godina (od 1918. do početka 30-ih) nastavlja općepoznatu folklornu tradiciju reagiranja na povijesna zbivanja, posebice na ona povezana s nacionalnom egzistencijom i otporom vanjskom neprijatelju. Takvim su "folklornim historizmom" obilježeni usmenoknjiževni tekstovi koji su nastajali već od srednjega vijeka nadalje na prostorima *Ukrajine - Rus'*, kako ju je imenovao još 1898. povjesničar, prvi predsjednik vlade neovisne Ukrajine akademik Myhajlo Gruševskij, koji je u fundamentalnim radovima prikazao genetsku povezanost srednjovjekovne Rus' (Kijevske) s Ukrajinom⁷ (Gruševskij 1991).

Ukrajinska povijest poznaje četiri razarajuća strana osvajanja: mongolsko i tatarsko od 1240., poljsko tijekom 16. i 17. stoljeća, rusko carističko (od polovice 17. stoljeća – 1917.) i potom rusko-sovjetsko (1920.-1991.) te njemačko-nacističko (1941.-1945). Srednjovjekovne epske pjesme kijevskog ciklusa (*bylyny*) uobličavale su ratničku tradiciju onih koji su se prema starokijevskim izvorima imenovali prastarim imenom Ukrajinaca Rusiči (Paščenko 1997; 1999). U tom epu su predočeni simbolični likovi junaka (*bogatyry*), dok je otpor Tatarima u epskome pjesništvu iskazan konkretnijim likovima. Srednjovjekovna se epska tradicija transformirala u epske oblike poznate kao *dumy*, povijesne pjesme. Isti su žanrovi dominirali i u doba otpora poljskoj invaziji. Ruska je intervencija bila najteža i najdulja u ukrajinskoj povijesti i prototip je odnosa "srodnih" ali različitih naroda. Takav model suodnosa susjednih naroda poznat je u različitim svjetskim regijama i

poljska i anarhistička. U manje od godine dana Kijev je prelazio iz ruke u ruke. Mnogobrojne su bojišnice dijelile jedan od drugoga gradove i cijele regije. Gotovo je potpuno prekinuta veza s vanjskim svijetom. Ispraznili su se gladni gradovi, a njihovo je stanovništvo u potrazi za hranom krenulo na selo. Sela su se bukvalno zabarikadirala pred nepozvanim gostima" (Subteljnij 1991:314).

⁶ Boljševici su između 1917. i 1919. tri puta vojno intervenirali u Ukrajini da bi spriječili njezino osamostaljivanje. Od godine 1920. postupno su uvodili svoju vladu. Ukrajinska se vojska istodobno branila i od ruskih carističkih okupatora pa takozvana Bijela garda carskoga generala Denikina u okupacijskom režimu otvoreno nije priznavala samostalnu Ukrajinu. U sovjetsko-poljskome ratu 1920. obje strane su nastojale osvojiti Ukrajinu kako bi paralizirale nacionalni otpor, posebice na selu koje nije prihvaćalo ruski boljševizam. Rusi su 1921.-1923. proveli prvu represivnu kampanju istrebljenja sela prisilnim izazivanjem gladi. Lenjinovu metodu nastaviti će početkom 30-ih Staljin.

⁷ Anatolij Šostak: "Myhajlo Gruševskij – prvi predsjednik Ukrajine". *Kolo* 3, 1997:178-182.

ponajčešće je obilježen sukobima – što je posebno zanimljivo za studije o utjecaju *srodnosti* na prirodu međuetničkih odnosa. Upravo su u sklopu ruskoga imperija bile uništene najvažnije sastavnice ukrajinske državnosti, vodila se žestoka politika brisanja nacionalnoga identiteta, u čemu su se vjerska (pravoslavna) i jezična srodnost (pripadnost istočnoslavenskoj skupini slavenskih jezika) pokazale fatalnima za nacionalni opstanak.

Međutim, u povijesti je ukrajinska sredina pružala neprekidan otpor, a folklor je odigrao bitnu ulogu u kulturi kao izraz nacionalne osobitosti i kao izvor stvaralačkih inspiracija umjetnicima različitih epoha. Ukrajinska je književnost, u uvjetima kolonijalne politike dvaju imperija, doživljavala pučku tradiciju gotovo kao posljednje sredstvo očuvanja nacionalnog identiteta. Doba ukrajinske moderne nastojalo se distancirati od folklorizma, od realističke norme narodnjaštva, ali ni markantni predstavnici esteticizma u ukrajinskoj književnosti na rubu stoljeća nisu zazirali od usmenoknjiževne estetike, cijeneći i nadalje njezine vrijednosti – od nacionalnih osobitosti do izražajnih mogućnosti. I moćna ukrajinska avangarda (u svim žanrovima) na svoj način korespondira s bogatom ukrajinskom folklornom tradicijom (usp: *Ukrajinska avangarda 1910-1930. 1990-1991; Ukrajinski avangardysty jak teoretyky* 2005). Spominjanje ukrajinske avangarde nastale u doba novoga nacionalnoga preporoda (sve do njegova tragičnog sloma početkom 30-ih) na neki način podcrtava važnost usmene književnosti nastale u istome razdoblju i nipošto nije slučajno. I nastankom i sudbinom to je ukrajinsko usmenoknjiževno stvaralaštvo srodno avangardnoj kulturi – bilo je represirano, zabranjivano, predano zaboravu, nepoznato – sve do kraha režima koji je već u svojim počecima doživio negativnu recepciju "maloga čovjeka". U tome je ukrajinska usmena politička lirika bila vrlo bliska spomenutim Krležinim ocjenama hrvatske pučke političke lirike gotovo istoga razdoblja.

Početak 90-ih ukrajinsko je društvo raspadom komunističkog sustava naglo suočeno s pitanjem nacionalnoga identiteta. U medijima su se pojavile rubrike i emisije pod nazivom "Tko smo?!", što se može usporediti i s hrvatskim društvom toga doba. Prevladavajući publicistički žanr miješao je političke sastavnice s etničkim. U susjednoj državi nisu baš svi bili oduševljeni osamostaljivanjem nekadašnjih satelita. Pravim otkrićem je bila spoznaja o posve negativnoj predodžbi Ukrajinaca u susjedstvu, gdje je ponajčešće predočavan stereotipnom slikom prostačke, seljačke kulture s tradicionalnim negativnim etnografskim atributima: kozačke šalvare, salaste i debele sisate babe bili su obvezatni atributi etničkog identiteta *Hahla* – kako se u ruskoj sredini podrugljivo imenovao susjedni etnos. U mnogobrojnim osporavanjima samostalnosti pozivalo se između ostalog na slavensku solidarnost poput slavensko-pravoslavnoga bratstva i drugih mitova o jedinstvu kojih je bila

prepuna ruska ili sovjetska propaganda. Kao slavist sam u jednoj od publikacija pokušavao rastumačiti *ukrajinski slavizam* kao kategoriju vrlo karakterističnu za ukrajinsku kulturnu povijest, kategoriju koja se bitno razlikuje od razumijevanja slavenstva u susjednoj tradiciji. Ukrajinski su slavenofili doživljavali slavenstvo kao zajednicu ravnopravnih slavenskih naroda, kao Sjedinjene Slavske Države sa svojim Washingtonom (Taras Ševčenko), a ne kao utapanje svih Slavena "u velikom ruskom moru" (Aleksandar Puškin). Kao primjer analogije ukrajinskog slavizma upućivao sam na hrvatsku tradiciju s Križanićem kao simbolom hrvatskoga slavizma (usp. Paščenko 1999a).

Promatrajući (koliko su mi dopuštale slavističke spoznaje) nove teme u slavenskim zemljama, uočio sam i publiciranje zbornika o pučkoj erotici. Naumio sam predočiti ukrajinsku pučku kulturu iz te, u ukrajinskoj folkloristici i književnosti gotovo nepoznate perspektive, jer je prema socrealističkim normama erotika bila nepoželjna. U meni poznatim skromnim zbirkama ljubavnoga pjesništva erotsko je prikazivano vrlo škrto ili pak prema normama morala gdje je drugarica bila nepokolebljivo vjerna svomu drugaru. Partija nije voljela tu sferu, ljubav se javno izražavala samo prema vođi, živom ili mrtvom u mauzoleju.

U kontekstu razmišljanja o ukrajinskom nacionalnom identitetu zanimalo me je li taj slavenski narod s velikom i burnom prošlošću na jugozapadnom prostoru istočnoslavenske vertikale doista tako suzdržan u intimnome životu kao što je tradicionalno prikazivan? Doduše, opsežan fond ukrajinske usmenoknjiževne ljubavne lirike ispunjen je rafiniranim erotizmom kao i u drugih naroda. Međutim, ostajalo je pitanje što je s onim lascivnim temama (ukrajinski – *soromic'ki pisni*) predočenima i u drugih naroda i za koje je ukrajinsko društvo, ukidanjem cenzure, već bilo spremno. Traganja su me dovela do arhivskih zbirki Akademijina Instituta za povijest umjetnosti, folkloristike i etnologije u Kijevu, odnosno do fascikala s neslužbenim nazivom *fond ograničenoga korištenja*. U društveno-političkim uvjetima prethodnoga režima ne bih mogao doći do njih, ali vremena su se promijenila. Pregledao sam nekoliko desetaka podebelih fascikala obilježenih signaturom shvatljivom samo čuvarima.⁸ Sadržaj je obilovao leksikom, sižeima i žanrovima koji su predočavali bogat i dinamičan fundus. Ukrajinski

⁸ Rukopisni fondy Instytutu mystectvoznastva, foljkloru ta etnografiji im. M. Ryljskogo AN URSSR (1992): Ф-40-1, Ф-43-5, 110-121,206; 15" Ф29-3 97,98,92; Ф-15, Ф28-3 689"264 273"274 284-288, 291,295,296; Ф-4 23 48; Ф8-1 422, Ф1 dod. 610, Ф-14-11 439, Ф-42 54, Ф-14-11 14,17; Ф33 24 12; Ф28-3 261-263; Ф-28-3; 215"262"263"266"268"269"270" 275"38"116"385"369" 411, 569"579d.

puk u tim od partije skrivenim erotskim tekstovima nije zaostajao za drugim narodima svijeta. Međutim, iznenadilo me nešto sasvim neočekivano: među požutjelim sedamdesetgodišnjim stranicama, ponekad na posebnim listovima, nizalo se izobilje tekstova o političkim zbivanjima. Bilo je to pravo veoma opsežno skriveno blago ukrajinske usmene književnosti u pjesničkim i proznim oblicima s izričitom kritičkom prosudbom boljševizma i sovjetskoga režima. Značajem su tekstovi bili srodni onima koje spominje Krleža. Nije mi poznato ima li ruski folklor iz istoga razdoblja isto tako opsežne slične zapise, ne znam ni kako je u drugim bivšim socijalističkim zemljama, ali ukrajinski je fundus u svakom slučaju rijedak i vrijedan. Povijest tih zapisa sastavni je dio opće kulturne slike Ukrajine iz kratkoga razdoblja neovisnosti proglašene 1917. sve do njezina sloma nakon sovjetske intervencije.

Na početku 1920-ih godina Etnografski odbor novostvorene Sveukrajinske akademije znanosti uputio je u nekoliko navrata proglas stanovništvu Ukrajine te Ukrajincima u povijesnim zemljama, sada u Rusiji (Don, Kubanj, Kurska oblast), da prikupljaju usmenu književnost i da zapise šalju u Kijev. Skupljači, uglavnom članovi udruge *Prosvita*, nastale još u carističko doba, predstavnici srednje klase, obrazovana ukrajinska javnost, slali su brojne zapise s terena koji su zatim tematski raspoređivani, objavljivani, proučavani u kratkome razdoblju ukrajinske neovisnosti i u teškim uvjetima građanskih ratova. Prema svjedočenjima povjesničara, predstavnici akademske znanosti su bili iznenađeni folklornim tretiranjem politike i oštrom osudom boljševizma. Zbog nesigurna vremena i sve većeg političkog pritiska boljševika ti zapisi nisu sustavno znanstveno obrađeni, a i ono malo što je objavljeno uskoro je bilo zabranjeno. Represije koje su pratile prodor boljševizma u Ukrajinu morale su ugroziti i samo čuvanje tih zapisa. Iznenađuje činjenica da su rukopisi čuvani u arhivima tijekom cijeloga razdoblja sovjetske vlasti, koja je s vremena na vrijeme pravila čistke u redovima ukrajinske znanosti. Pretpostavljam da je nepoćudna folklorna erotika okolnih stranica spasila još nepodobniju folklornu politiku. Sovjetska vlast nije tolerirala erotske oblike ljudskoga ponašanja jer nije mogla kontrolirati tjelesnost ljudske intime – partija je zato izbjegavala erotske teme. Prešutna tolerancija cijelih naraštaja službenika arhivskih fondova pridonosila je čuvanju tih folklornih zapisa u kojima se izravno osuđuju sovjetska vlast i njezini vođe.

Zapisi su sačuvani u obliku u kojem su nastajali i poslani – to su pojedine stranice s tekstovima pisanim olovkom, ponekad s kratkim komentarima ili bez njih. Pored tekstova s političkom tematikom ponekad su i zapisi erotskog sadržaja. Očigledno su dopise pregledavali i razvrstavali znanstvenici Etnografskog odbora te su stavljeni na stranu. Iz postojećih izvora sam izdvojio zapise političkog sadržaja koji bi obuhvaćali zbirku s nešto više od 100 kartica teksta. Prema žanru su to mali pjesnički oblici, kratke prozne priče, najčešće satirične, vicevi, parodiranja nekih službenih

partijskih kanona, tekstovi eshatološkog sadržaja, tekstovi s religijskim motivima, potom doskočice, poslovice, uzrečice, zagonetke, vjerovanja.

Nekoliko tekstova-komentara donekle rasvjetljava nastanak zapisa. Jedan od aktivista spomenute udruge *Prosvita* u tekstu naslovljenom *O umjetničkom stvaralaštvu (S početka revolucije)* govori o djelatnosti udruge u prikupljanju folkloru. Te inicijative stanovništvo prihvaća uglavnom blagonaklono, posebice mladež, "osim starih, nepismenih koji ne razumiju povijest svoje zemlje ili onih koji su potpali pod utjecaj monarhijsko-slavenskih popova" (službena ruska caristička propaganda). Naglašeni su teški uvjeti oko prikupljanja zapisa: osim 1917., kad je proglašeno osamostaljenje Ukrajine, naredne su godine, sve do 1922. kojom je datiran tekst, prošle teško za *Prosvitu*, zbog političke nestabilnosti. Od 1921. do 1922. udruge je reorganizirana zbog dolaska boljševika. Ogranke *Prosvite* su kao središta ukrajinske kulture, nemile i za carističke vlasti, boljševici pretvorile u *izbe-čitaljne* (rusko-sovjetski naziv za seoske kuće za širenje propagande) koje nitko ne posjećuje "jer je suvremeni repertoar pretrpan agitacijsko-političkim sadržajem, a publika traži estetiku, umjetnost gdje bi se moglo vidjeti polje cvjetića. Da bi primamila publiku, sovjetska vlada uvodi slike 'kinematograf' po *izbama-čitaljnima* i seoskim domovima".

Drugi tekst prikupljača (starog 33 godine) nazvan *O rodovima pjesama*, poslan 1925. iz nekoga sela, ocrtava stanje u ukrajinskom društvu godinu dana nakon priključenja Ukrajine SSSR-u. Izvješćuje da su u njegovu kraju ponajviše poznate *stare ukrajinske, kozačke* pjesme koje imenuje "kao sve one najbolje pjesme koje u Ukrajini volimo, koje smo voljeli i koje ćemo dugo voljeti". Te pjesme poštuju i stari i mladi, piše zapisivač, međutim nastaju nove, na ruskome, koje izražavaju boljševički prezir prema religiji, prema seoskim trudbenicima, pozivaju na nasilje. Stari ljudi se neprijateljski odnose prema tim novim tvorevinama (ovdje nazvanim *mlade pjesme*). Autor dalje piše: "Ne znamo kako je tamo kod vas u Kijevu, ali kod nas ovdje po selima sve ide k vragu!" Zbog ekspanzije sovjetske agitacijske propagande nacionalna se kultura istiskuje, što vodi moralnomu propadanju. U folkloru se, između ostalog, šire *častuški* (ruski naziv za male pjesmice, doskočice, poznate i prije revolucije), ali u kojima se s novim režimom toleriraju pijanstvo, nerad, prezir prema crkvi, nasilje nad radnim seljacima kao klasnomu neprijatelju i slično. Drugi dopisnik šalje 1927. sa sela komentar pod nazivom *Uloga komsomola* (politička organizacija *Komunistički savez omladine*, koju je osnovao Lenjin – nap. J. P.). Prema autorovu opažanju ta uloga u njegovu selu i drugim ukrajinskim mjestima "nije posve dobra i korisna". Autor piše da se mladi ljudi učlanjuju u Komsomol zbog vlastite koristi, karijerizma, da dobiju posao, namještenje, pravo na studiranje i drugo. Stanovništvo ne voli te sovjetske političke udruge, ali neke svoje ne organizira zbog općega nesigurnog stanja u zemlji.

Pjesnički tekstovi koji su rasuti po zapisima uglavnom su mali oblici, s po četiri retka, osim nekoliko tekstova očigledno epskog značaja, nalik *dumama*. Ali, uglavnom su to žanrovski male pjesme, dvostisi, koji su u mnogim nacionalnim sredinama poznati prikladni pjesnički oblici reagiranja na različite društvene i političke događaje. Ta politička lirika sudi o konkretnim političkim pojavama, ponajprije boljševizmu. U njima se najčešće satirički prikazuju i ismijavaju Lenjin i Trocki, ali i drugi poznati političari. Prikazani su kao stranci kojima je posve tuđa sudbina Ukrajine, kao protivnici ukrajinske neovisnosti koji su uveli politiku *vojnoga komunizma*, prisiljavanje na zadruge, oduzimanje proizvoda seljačkoga rada. Tadašnji lideri ruskoga boljševizma još nisu odjeveni u odore "spasitelja", kako će ih kasnije prikazivati propaganda, već su groteskni. Upravo su oni glavni krivci za nastali kaos, avanturisti koji su upropastili Ukrajinu. Takva je opća dijagnoza stanja u zemlji svojom pronicljivošću dostojna onih ocjena koje je Krleža pripisao hrvatskoj pučkoj političkoj lirici.

Navest ću nekoliko primjera:

Ленін, Троцький Наварили каші, Пропили, прогуляли Україну нашу!	Lenjin, Trocki navarili kašu, propili, prokockali Ukrajinu našu!
Одчиню я вокошечко – Васелечки пахнуть. Поможи мені, Господи, По Леніну трахнуть!	Otvorim prozorčić – bosiljak mirišem. Pomozi mi, Gospode, da Lenjina izbrišem!

Ponajčešće su sadržaji satirični, prikazuju se razlozi gospodarskoga kaosa, problemi s prehranom koji su umjetno izazvanom gladi već od 1921. zapljusnuli nekadašnju europsku žitnicu:

Ленін з Троцьким на луку Гризли конську ногу. ТЬфу, кака гадина Советская говядина! (ovo je na jezičnoj ukrajinskoruskoj mješavini)	Lenjin s Trockim u lugu grizao konjsku nogu. Fuj, kako je odvratna sovjetska govedina!
Ленін Троцького спросив: – Де ти сіна накосив? Троцький Леніну сказав: – В селянина я украв.	Lenjin Trockoga upita: – Gdje nakosio si žita? Trocki je Lenjinu kazao: – U seljaka sam ukrao!

Inačice se mogu naći u zapisima iz različitih regija, što svjedoči o raspoloženju i popularnosti takvih sadržaja u seljaštva. Postoje i na ruskome jeziku, a posebice su brojne one koje ismijavaju politiku oduzimanja hrane prisilnim porezom. U ukrajinski je rječnik prodirao ruski politički leksik,

primjerice *prodrazverstka* (prehrambeni porez), što ukrajinski seljak prikazuje satiričnim epizodama:

Lenjin, Trocki išču mlijeka,
komunisti – masla.
Pričekajte, moji dragi:
Krave su bez bika!
Kalinjin se vozika.
Upitajte njega sad
mori li seljaka glad?

Politički kaos, neprekidne promjene vlasti, upadanja različitih vojski koje su u valovima zapljuskivale Ukrajinu također su našle odjeka u kratkim pjesmama. U nizu je stihova prikazana seljačka lukavost: pri ulasku u selo različitih vojski – obilježavanih tada kao crveni, bijeli, zeleni, anarhisti, pripadnici različitih razbojničkih skupina – seljaci su pjevali pjesme koje bi imponirale aktualnom osvajaču. Niz pjesma podržava oslobodilačke snage ukrajinskih vojnih postrojbi na čelu s liderima čija je imena kasnije, za Sovjeta, bilo po život opasno čak i izgovarati (Petljura, Mahno, Gruševsijkyj, kozaci, ustanici-*gajdamaky*). Posebnu vrstu čine pjesme s početkom *Oj, jablučko!* To su kratki oblici nastali preinakom ukrajinske narodne melodije *Oj, lopnuv obruč* i prema kojoj su različite snage izražavale svoju viziju političkih događaja. Antiboljševici bi najčešće pjevali:

Oj, jabuko, kamo ćeš se kotrljati,
sovjetska se vlast neće vratiti!

U tim su pjesmama ponajviše prikazivani uspjesi u otporu "komunistima" koje je porazila ukrajinska anarhistička vojska *batjka Mahna* ili druge postrojbe kojih je bila puna tadašnja Ukrajina. Optimistički se tvrdilo da je sovjetska vlast propala, što je doista utjecalo na razvoj događaja, posebice u gospodarstvu, za koje boljševici nisu imali smisla. U pjesmama se pjevalo da su *seljacima dojadile rekvizicije, komuna, oduzimanje hrane*, čime je iznova potvrđivana nepopularnost boljševizma širom Ukrajine. Međutim, boljševici su pobjeđivali zahvaljujući dobro organiziranoj Crvenoj armiji, u čemu je priznata zasluga Trockoga, jednog od mnogobrojnih boljševika rodom iz Ukrajine, židovskog podrijetla. Židovi, koje je kao i Ukrajince tlačio ruski carizam, sređivali su račune s ukrajinskim seljaštvom zbog trajnih etničkih sukoba. Zanimljivo je da je pobjedom Sovjeta melodija pjesme *Oj, jabuko*, nastala u redovima antiboljševika, postala gotovo službeno priznatom plesnom melodijom sovjetske mornarice.

Slomivši vojni otpor, sovjetska je vlast uvodila kolektivizaciju, što je izazvalo novi val izrugivanja u pjesmama istih oblika. Iz Moskve su nametnute seljačke zadruge (budući *kolhozi*), koje nisu prihvaćene u ukrajinskom selu. Autori politike na selu ismijavani su kao krivci siromaštva, što potvrđuje komentar zapisivača:

Potpuna kolektivizacija sela Dobrovillja izazvala je mnoge posljedice i zbivanja. O zadrugama su nastajale pjesme. Jedni stvaraju a drugi prenose i uče te pjesme. Sverdlov ili Vorošilov u selu Dobrovillja nemaju autoritet zbog siromaštva i patnje.

Lenjinovu je smrt popratila snažna propaganda, čemu je poslužilo i tjeranje naroda na masovno hodočašće njegovoj mumiji u mauzoleju. Postupno se stvarao, ne bez aktivnog sudjelovanja književnih autoriteta (Majakovski, Gorki, Jesenjin i dr.) kult pravednoga vođe koji je htio siromašnima dobro, dok su oni drugi, zli, iznevjerili i prodali ideale. Takav je model polazio od socijalno-utopijskih usmenih predaja o dobrom i pravednom vladaru i njegovim zlim suradnicima. Slične su predaje poznate u folkloru mnogih naroda, a posebice su česte u mutnim povijesnim vremenima. Usmjerenost komunističke ideologije "širokim masama" dovela je do neminovnog propagandnog recikliranja folklornih modela u socrealističkoj masovnoj kulturi. Bogati su ukrajinski ratari (koji su znali da je uvjet dobroga života neumoran rad) postupno likvidirani, a siromašni su seljaci teško gospodarsko stanje povezivali s nestankom dobrih prošlih vremena, sa smrću dobroga vladara. U folklornim se pjesmama mrtvi Lenjin poziva da ustane jer su ljudi izmučeni *petoljetkama*. Takvi su tekstovi nerijetko na ruskome jeziku, mada ih ima i ukrajinskih, pod ruskim utjecajem:

Ustani, Voloda, pogledaj
do kuda smo pali:
ni krave ni svinje –
samo je Staljin na zidu u okviru.

Ukrajinske pjesme pitoreskno predočavaju bijedu. Umjesto simbola sitoga života (boršč, slanina, kobasice, pivo, dobra kuća) oslikano je siromaštvo, ali su u kući zato zvijezda, srp i čekić. U tekstovima je već manje humora i ironije iz prvih godina sovjetske vlasti, a sve je više ozlojeđenosti, ekspresivnih izraza, psovki. Prošli život, za vrijeme svrgnutoga cara, nije idealiziran, doživljava se negativno – ali nove su vlasti još puno gore. Neke od pjesama (očigledno zapisane u gradovima) izruguju nove vladare koji su prije pripadali nižim slojevima, a sad su postali komesarima. U pjesmama ima i podrugivanja propagandi, betonskim spomenicima koji su prikazivali boljševike na mjestu nekadašnjih spomenika ruskomu caru s caricom, ne manje omraženim u ukrajinskom pučanstvu.

Posebnu skupinu čine pjesme o ženskom moralu, o ponašanju žena u novim uvjetima. U revolucionarnim se zbivanjima javlja lik agresivne žene, koja svoju budućnost vidi u apologiji boljševizma. Poneki su ženski likovi čak obilježeni vampirskim crtama, kao u tekstu na ruskome jeziku:

Я – коммунистка, Черные брови.	Ja sam komunistica, crnih obrva.
-----------------------------------	-------------------------------------

Хочу напиться
Буржуйской крови!

Želim se napiti
buržujske krvi!

Sovjetska se žena prikazuje kao *sotona*, ona vidi svoj prosperitet u braku s najpoznatijima: s Lenjinom, Trockim, komesarima, komsomolcima, partijcima, ponajprije zbog materijalnih interesa:

ruski:

Я тепер не твоя,
И не Сенина.
Я повесила на грудь
Товарища Ленина!

Sada više nisam tvoja,
niti Senjina,
na grudi sam stavila
druga Lenjina!

ukrajinski:

Полюбила Колю я, Колю-коммуниста,
Пила-їла що хотїла, ще й ходила чиста.

Zavoljela sam Kolju ja, Kolju – komunista.
Pila-jela što sam htjela, i hodala čista.

Бригадира полюбила й на роботу не ходила,
Даром грошки брала, ще й стахановка була!

(stahanovka – udarnica rada prema Stahanovu, propagandnom liku uspješnog radnika-rudara)

Карла Маркса я читаю,
Сірьожа.
Ні чорта не понимаю –
Ну так что же!

Karla Marksa čitam,
Sirjoža –
ni slova ne shvaćam,
pa što onda?

(ukrajinsko ruska mješavina: ukrajinski izgovor, ruski tekst)

U ponekim se pjesmama s rezignacijom priznaje *da u hram je zaboravljen put*, što svjedoči o dekristijanizaciji društva.

Dramatični događaji, teško političko stanje u Ukrajini, koja je postala metom osvajanja sa svih strana – osim boljševičke Rusije za njom su posezali i sa zapada Njemačka, Poljska, te europske zemlje udružene u takozvanim silama Antante – nalaze odjek i u epskoj tradiciji. Među zapisima ima i fragmenata starih epskih pjesama u kojima se oplakuje sudbina Ukrajine poslije njezina povezivanja s carskom Rusijom godine 1654. Zapisi upućuju da su se varijacije tih starih epskih *duma* i *povijesne pjesme*, recitativne meditacije nevezanoga stiha, pjevale i u doba sloma ukrajinske neovisnosti 1930-tih godina. U njima se razmišlja o tragičnoj sudbini Ukrajine, opljačkane, uništene, okupirane snagama koje ne žele dobro ukrajinskom puku. Te su pjesme pjevali po selima ponajčešće starci-slijepci, kakvi su zapravo bili ukrajinski *kobzari*, izvođači epskih *duma*.

Prozni su zapisi u obliku kratke priče nastali u isto vrijeme te variraju slične motive, ali su sižejno razrađeniji. Niz je tekstova prožet zazivanjem Boga zbog teškoga života na zemlji. U tekstu koji je zapisivač (1925.) naslovio *Kako su kulebovci Boga pohađali* priopćava se da je pripovjedač sve to

"čuo ljeti od jedne babe iz sela Kulebovka i koja je to, kaže, vidjela svojim očima".

Naime, ojađeni poteškoćama nastalim dolaskom komunista, mještani sela odlučili su krenuti Bogu i upitati kako dalje živjeti. Porazmislivši kako će tamo, odlučili su ići *aeroplanom*. Dugo su letjeli (bilo je petero ili šestero), stigli su do neba, ali Boga nigdje. Odjednom začuju grmljavinu, okrenu se, a to prorok Ilija. Pozdravili su se i zamolili Iliju da im pokaže put do Boga. Kad je Iljko (tako ga puk naziva) to počuo, razgnjevio se, nazvavši ih špijunima. Zna se da su na zemlji raskinjali svece, a sada, eto, valjda žele i samoga Boga odvesti dolje! Ilija ih je stoga gurnuo natrag na zemlju! Jadni su letjeli, letjeli pa u strahu udarili o zemlju, *aeroplan* se raspao na komade, a oni nesretnici jedva ostali živi!

Priče o posjetu siromašnih ukrajinskih seljaka Bogu zbog stanja na zemlji imaju katkad i sretan završetak, kao što je bilo s djedom Grycykom, kojega je 1927. u snu (kako svjedoči zapis iz iste godine) Bog dobro primio. Bog ga je stavio u kolica i dovezao do neba. Tamo je djed vidio duše ljudske u malim kutijama, i sve anđele i svece. Na oproštaju je Bog poručio da se ljudi ne učlanjuju u komune jer će uskoro biti Strašni sud. Na molbu djeda Grycyka Bog mu dade tu poruku zlatnim slovima na bijelome papiru. Taj je papir djed doista pronašao kad se probudio, odnio ga u crkvu, gdje su pročitali ljudima, a pop je predložio poškopiti njegovu kuću. "Sve je to bila istina, Bog je svjedok. Ja sam tad išla kuću svetiti" – zaključuje pripovjedačica.

Nekoliko je desetaka tekstova koji kazuju o Bogu, svecima i boljševicima u kojima se prikazuje isti odnos snaga. S jedne su strane vjerski likovi koji osuđuju zlo, a s druge predstavnici zla: boljševici, komunisti, komsomolci – to su uglavnom stranci (*Moskalji* odavna puk naziva Ruse), oni potječu od nečastivog, protiv Boga su, donose zlo. U mnogim se pričama prikazuje neminovno kažnjavanje zla, pripovijeda se o tajanstvenim događajima, ukazanju Majke Božje ili svetaca u selima s porukama da se ljudi ne priklone zlu. Čest je motiv čudo, krv na propucanom Kristovu raspelu. To su primjerice legendarne priče i pjesme o tzv. Kalynjivskom čudu – o raspelu u koje je kraj sela Kalynjivka, u regiji Podillja, pucao neki Moskalj-boljševik i raspelo je prokrvarilo. Priče i hodočašća na to mjesto bili su toliko popularni da su vlasti organizirale posebnu protureligijsku kampanju: u boljševičkome tisku su prikazivali protagoniste čuda kao neprijatelje revolucije (u jednom od novinskih napisa koji je zapisivač poslao to su mjesni svećenik, žena, navodno prostitutka i drugi organizatori "čuda").

Česte su i priče o posljedicama boljševičkih grijeha: o čudovišnim tjelesnim deformacijama i o meteorološkim anomalijama. U zapisu iz 1923. čitamo:

U Kijevu je neka komunistica rodila dijete s konjskim nogama i krilima. I eto, tu su komunisticu pohađali ljudi i kažu da ju je Bog kaznio jer se nije vjenčala u crkvi.

Trećega dana došla nam je neka žena zabrinuta što nema kiše, a onda je rekla: – Pa otkuda bi kiša, kad eto, čuli ste što se u Kijevu zbilo!

Jedan je od zapisa (1931.) skupljač je nazvao *Proročanstva o Lenjinu*. U komentaru kaže da je dao "zadatak učenicima prikupiti u selu među kolhoznicima materijal o Vladimiru Iljiču" te šalje točnu kopiju jednoga zapisa kao "dosta originalnog apokaliptičkog djela":

Jedna je baba, oko 80 godina stara, pismena, vjeruje u Boga, pročitala da je godine 1900. (!) bio jedan... svim ljudima neprijatelj – sam po sebi je bio neprijatelj i ljudima, i zvijerima, i pticama. I njegovo se prezime može sastaviti od 15 šibica, a ispada prezime Lenjin!

Zapisi govore o bitnoj crti ukrajinskog seljaštva – naglašenoj pobožnosti u vremenima utvrđivanja sovjetske vlasti. Oni su odgovor na nasilne promjene, rušenje crkava i uništavanje cijelih staleža. Međutim, osim fatalističkih raspoloženja mnogo je više humora, ismijavanja te iste gospodarski nesposobne vlasti koja je Ukrajinu potpuno osiromašila. U pričama i anegdotama se javljaju predstavnici vlasti – od predsjednika kolhoza do onih u Kremlju, uključujući i Staljina. Prikazivani su u grotesknim situacijama, negativno, kao oni koji ne znaju raditi, ne donose ljudima dobro, smiješni su i objekt su poruge prema normama pučkoga morala. *Moskovija*, *Moskovi* i *Moskoviti* se ismijavaju i ironiziraju na tradicijski način, bez agresije, kao susjedi – ali zapravo stranci. Postojala je svijest o odvojenosti od toga tuđeg naroda: zapisana su i vjerovanja prema kojima je *mjesec ukazivao da će se Ukrajina odvojiti od Moskove*...

Politički je folklor toga razdoblja posebice važan jer povijesno prethodi desetljećima žestokih represija totalitarnoga sovjetskog režima u Ukrajini (Paščenko 2005). Teror se razvijao postupno i poslije prethodnih etapa prvi je put kulminirao 1932. upravo na selu, koje nije prihvaćalo boljševizam. Smišljenom strategijom izgladnjivanja nastojalo se istrijebiti seljaštvo kao klasni neprijatelj i središte nacionalne svijesti i jezika (gradovi su bili uglavnom rusificirani). Oduzimanjem hrane i sjemena za usjeve, sprečavanjem bijega u gradove i prikupljanjem svega jestivog s polja ili iz prirode tijekom 1932. i 1933. proveden je *golodomor*, genocid isplaniran u Kremlju (više o tome: Paščenko 2007).

Upravo početkom 30-ih godina prestaje i slanje folklornih zapisa u Kijev iz Ukrajine pod sovjetskom vlašću (zapadna je Ukrajina bila pod Poljskom). Međutim, indikativan je drugi izvor – zapisi nastali poslije Drugoga svjetskoga rata i poslani u Institut 1947., a skupljani u povijesnim ukrajinskim zemljama, u sjevernoj regiji – Kurskoj oblasti priključenoj

Ruskoj Federaciji.⁹ Taj dokument opovrgava tvrdnje onih koji osporavaju *golodomor* kao genocid, tvrdeći da je gladi bio posvuda. Zapisi govore o ukrajinskome seljaštvu izvan ukrajinskog teritorija blokiranog *golodomorom*. Sedam svezaka usmene proze sadrži i tekstove političkoga sadržaja. I oni su završili u *fondy ograničenoga pristupa*, a svjedoče o postupnoj asimilaciji ukrajinskog stanovništva prekidanjem veza s matičnim prostorom podvrgnutim novim valovima represija. Represija je podrazumijevala i stvaranje "novoga folklor" u Ukrajini uz prešućivanje stvarnoga stanja u tradicijskoj kulturi. To je dovelo i do "bunkeriranja" *fonda ograničenoga pristupa*, do isključenja tih zapisa iz polja znanstvenoga istraživanja. U ukrajinskoj je folkloristici započelo novo, socrealističko razdoblje: prisilna "izgradnja" nove kulture.

Poput mnogih ideologija i pokreta u prošlosti socijalistički ideološki sustav nastojao je uvesti svoje nove običaje i svoje nove simbole, potirući simbole i običaje prethodnog povijesnog razdoblja ili barem prethodnog režima (Rihtman-Auguštin 2001:146).

To uključuje potiranje religije (*opijuma za narod* prema Lenjinu). Bila je to varijacija prastare metode poganskih osvajača: ako želiš pobijediti neprijatelja, sruši mu oltar i na istome mjestu podigni svoj! Dekristijanizacija je provedena na golemom socijalističkom prostoru rušenjem kršćanskih hramova i izgradnjom kulturnih središta novih idola: vođe ili heroja. Komunističko je političko idolopoklonstvo na svoj način nastavljalo i tradiciju kulta cara iz prethodnog režima: na srušenim temeljima ideologije ruskoga carizma gradio se novi, socijalistički imperij. Povezanost ruskoga komunizma s ruskim carizmom uvjerljivo je prikazao još 1937. ruski filozof u progonstvu Nikolaj Berdjajev (Berdjajev 1990).

Proces dekristijanizacije narodne kulture i iskorjenjivanja pučke pobožnosti (Rihtman-Auguštin 2001:166) započeo je u Ukrajini još 1920-ih, a širenjem sovjetske ideologije preuzet je uvelike i na južnoslavenskim prostorima, unatoč izjavama jugoslavenskih partijaca o izgradnji nečega drugoga u odnosu na SSSR.

Pojmovi *narod* i *narodnost* kao sustavni dio rusko-carističke velikodržavne ideologije iznova su aktualizirani, ali najprije u smislu "jedinstva naroda i partije", stvaranja političkoga mita u svim strukturama društvene misli pa tako i u pučkoj kulturi i etnologiji. Folklor je kao izraz ukrajinske nacionalne posebnosti neminovno postao objektom ideološke

⁹ *Zbirnyk etnografičnyh materialiv Pavla Tarasevsjkogo, selo Kondratovka Bilovsjkogo rajonu Kurskogoji oblasti. 1948. (7 rukop. zšytktiv, 1947).*

intervencije. To je bila druga faza koloniziranja Ukrajine: društvene su znanosti (pa tako i folkloristika) ideologizirane i politizirane, primorane na proizvodnju novog političkog mita.

Ukrajinski protuboljševički folklor o kojemu svjedoči *fond ograničeno-ga pristupa* pokazuje pravi odnos "velikih" i "malih" ljudi, ocrtava stvarne političke sastavnice pučke kulture. Folkloristika sovjetskoga usmjerenja je te političke sastavnice zabranjivala ili kritizirala, kasnije prešućivala.¹⁰ Ni o kakvom pluralizmu nije moglo biti ni govora niti pomisli. Rezultat je bio *čovjek bez povijesti* (Gross 1996), čovjek s nametnutom poviješću. Kao zamjena je nametnut režimski pseudofolklor političkog sadržaja, stvaralaštvo "velikih" o "velikome" (bratu, vođi). Predstavnik partijske teorije književnosti, ukrajinski filolog A. Beleckij, tu prisilnu zamjenu opravdava ovako:

Stare su pjesničke napjeve, popularne u masama, obrastali novim rječima i novim sadržajem; pjesme suradnika kolhoznih zidnih novina su se preuzimale, mijenjale, postajale masovnim stvaralaštvom; kvalificirani pjesnici stvarali su pjesnička djela sukladna raspoloženjima masa: ta su djela s novinskih stupaca prelazila u svakidašnjicu, povezivala se s određenim napjevom, prenosila se usmenom predajom i pretvarala u folklorna djela (Beleckij 1939).

Kao primjeri se navode pjesme nekih bivših predstavnika ukrajinske moderne nasilno prerušenih u partijske pjesnike. Poslije represija poznatih kao *Streljana renesansa* nekoliko je pisaca bilo prisiljeno stvarati uzorke ukrajinskog sočrealizma, prorežimske tekstove koji su propagandom proglašavani "narodnima". Beleckij ih poimence navodi: *Pjesma traktoristice* P. Tyčyne, *Pjesma o Staljinu* M. Ryljskog, pjesme L. Pervomajskog, V.

¹⁰ Indikativan je prikaz tog razdoblja iz pera jednoga od predstavnika partijske kritike, budućeg akademika A. Beleckog, u jednom od enciklopedijskih izdanja SSSR u Moskvi:

"Ukrajinski folklor iz doba velike Oktobarske socijalističke revolucije u usporedbi s folklorom drugih bratskih naroda SSSR ima neke neobične crte jer je Ukrajina sve do 1920. bila *placdamom* na kojem se, vođena partijom i njezinim voždovima, odigravala herojska borba Crvene armije s nacionalističkom kontrarevolucijom, bjelogardejštinom, interventima i banditizmom. Folklor epohe građanskoga rata, prikupljen u cjelini, pružit će budućem povjesničaru neprocjenjivu građu za povijest klasne borbe oruđem koje je i sam bio. Iznimno se široko folklorom koristili klasni neprijatelji proletarijata. Oni nisu djelovali samo mitraljezom (...), pucnjavom banditskom puškom iza ugla nego i kontrarevolucionarnom *častuškom* (kratkim pjesmicom) s motivom popularnoga *jabločka* i sličnoga sadržaja, anegdota (...). U razdoblju gospodarskoga sloma u Ukrajini se naširoko, mada i ne zadugo, u velikim središtima razrastao folklor gradske ulice – stvaralaštvo sitnoga građanstva, beskućnika, sitnih kriminalaca i sl. Sve je to ipak bilo prolaznom pojavom više nego dvojbene umjetničke vrijednosti. Prvih godina života SSSR-a kontrarevolucionarni folklor je bio predmetom posebne pozornosti nacionalista-etnografa, koji nisu željeli vidjeti postanak sovjetskoga folkloru i koji su u svojim izdanjima pružali mjesto ili iz života bespovratno odlazećim 'starinama' ili radnim masama neprijateljskoj 'suvremenosti'" (Beleckij 1939:527). Ovaj citat zaključuje razdoblje ukrajinskog protuboljševističkog folkloru kao "kontrarevolucionarnog" i počinje partijsko doba ukrajinske folkloristike.

Sosjuri i drugih pjesnika Sovjetske Ukrajine. Kao uzor se ističe Taras Ševčenko. Sovjetska je ideologija proglasila Ševčenka primjerom pjesnika-demokrata koji je "preuzimao stvaralaštvo masa, uzdizao ga na viši stupanj i ponovno vraćao masama". U tome se vidio pozitivan proces "brisanja granica između folkloru i literature – kao neizbježan i radostan rezultat našega kretanja prema komunističkom društvu" (Beleckij 1939:527).

Ukrajinska sredina, ista ona koje je osudila boljševizam kao zlo, primorana je promijeniti mišljenje i slaviti dojučerašnjeg zlotvora. Međutim, svakodnevica se drastično razlikovala od novoga mita: strašne represije, masovno istrebljenje seljaštva glađu, protjerivanja u GULAG – sve je to u društvenoj svijesti bilo otvorenom ranom. Umjetni novostvoreni politički folklorizam imenovan je autentičnim folklorom, tobože legitimnim nastavkom tradicije, temeljem za gradnju ideološkog mita. Novostvoreni nametnuti "folklor" ulazi u zbirke i postaje predmetom "znanstvenih istraživanja". Prema Beleckiju, krug motiva i tema ukrajinskog sovjetskog folkloru sve se više i više širi:

Cijela povijest građanskoga rata, u narodnom stvaralaštvu neprekidno povezana s likom druga Staljina, svi događaji epohe socijalističke izgradnje, novi život kolhoznoga sela, novi oblici rada, stahanovski pokret (udarnik rada Stahanov – J. P.), oslobođenje žene, grandiozne perspektive slobodnog i radosnog života otkrivene Staljinovim Osnovnim zakonom – sve je to pronašlo odraz u pjesmama i pripovijetkama, najprije u pjesmama koje su postale dominantnim oblikom folkloru. Posebno mjesto u folkloru SSSR zauzima lik velikog stvaratelja našega života, druga Staljina (Beleckij 1939:527).

Objektom preinake je postao i najznačajniji žanr ukrajinske junačke epike, spomenute *dumy*. Te su lirsko-epske pjesme iz povijesnoga života Ukrajine 16.-17. stoljeća, poznate i kao *kozački ep*, nastajale u burnim događajima nacionalnog preporoda i otpora vanjskim neprijateljima. Od romantizma nadalje doživljavale su se kao izraz ukrajinske nacionalne osobitosti, riznica junaštva, simbol neovisnosti. U tu je simboliku uključivan i lik izvođača – starca koji slaže te izvodi pjesme o junačkoj prošlosti uz *banduru*, *kobzu* (opet izričiti simbol ukrajinske kulture i povijesti). Taras Ševčenko je svoju prvu pjesničku zbirku (1840.), koja je između ostalog dokazivala postojanje ukrajinskog književnog jezika (a ne *maloruskoga narječja* kako je ga imenovala caristička propaganda), nazvao *Kobzar*. Posve je logično da su ukrajinski ep i njegov izvođač, taj svojevrsan amblem ukrajinstva, iskorišteni za politizirane tvorevine.

Duma postaje žanrom za slavljenje onih koji su bili ismijani u usmenoj književnosti prethodnoga razdoblja. U procesu evolucije epske tradicije u

Ukrajini od doba Kijevske srednjovjekovne državnosti¹¹ *dume* su jezično i sadržajem dio ukrajinske kulturne baštine. Rusko-sovjetska znanost nije mogla prisvojiti taj žanr u duhu lansirane socrealističke teorije o srednjovjekovnoj kulturi Ukrajine kao "kolijevci triju bratskih naroda".¹² Kao i u književnome životu, stvaranju novokomponiranoga "folklor" prethodila je likvidacija nacionalnih kadrova. Preostali kobzari i banduristi morali su izvoditi nove *dume* – o Lenjinu, Staljinu, herojima Crvene armije i drugim likovima ideološkog repertoara. Ta praksa nailazi na pohvale novih prosovjetskih kadrova u ukrajinskoj folkloristici (Goldberg 1937). Poslije Drugoga svjetskog rata (ali i prije) stvara se pseudofolklor, sovjetske *dume* kao rezultat vanjskih poticaja i političkih pritisaka te političke uporabe epa. Sadržajem i nazivima (između mnogobrojnih: *O Lenjinu i Staljinu i o trojici braće, Ajmo, momci, komsomolci, Pjesma o Harkovskom traktorskom kombinatu Ordžonikidze, Pjesma o Ernstu Telmanu, Revolucionarna pjesma mađarskih rudara, Pjesma o "pacifikaciji"* i slično) te su tvorevine bile proizvod partijske djelatnosti. U opsežnu Akademijinu zborniku ukrajinske epike novokomponirana je produkcija čak bila brojnija od one iz "predrevolucionarnih" vremena (*Ukrajinski narodni dumy* 1955). Folklori su se modeli upotrebljavali u općoj politici sovjetiziranja društva i narodnog mišljenja.¹³ Time se negirala bit epskoga pjesništva koje *samo po sebi nije ni političko ni ideološko* (Bošković-Stulli 2002:281), ali se istodobno rušio i nacionalni spomenik, opasan simbol ukrajinstva. Bilo je to samo jedno od sredstava u politici zatiranja ukrajinskog identiteta. Ukrajinski su seljaci preseljavani u Rusiju, a doseljavano je rusko stanovništvo, ponajviše u istočne krajeve, u gradove s industrijskim gigantima. Rusko ili rusificirano stanovništvo trebalo je postati jezgrom nove napredne radničke klase.

Može se ipak postaviti pitanje o mogućnosti tolerantnijega stava prema tim likovima – Lenjinu, Staljinu, boljševicima. Propaganda ih je pretvarala u osloboditelje koji su došli i riješili osnovne društvene probleme. Mitologemi socrealističke ideologije prenosili su se i na Zapad, gdje se komunistički Istok

¹¹ Naziv *Kijevska Rusija* je uvela ruska caristička znanost s obrazloženjem da je ta stara Ukrajina iz doba kijevske državnosti dio opće Rusije sa središtem u Moskovskoj Rusiji. Prema tim tumačenjima središte se premjestilo iz Kijeva u Moskvu, kad je takozvana Kijevska Rusija pala zbog navale Mongola i Tatara. Starokijevska se država, imenovana u *Ljetopisu Nestorovu* kao *Rus'ka zemlja*, poslije povlačenja Rusa-starosjedilaca u matičnu zemlju Moskoviju, koja je kasnije nastala od Kijevske države, počela naseljavati "pridošlicama" iz karpatske Ukrajine, potisnuvši starosjedioce. (Više o tome: Paščenko 1997, 1999, 2006a.)

¹² U jugoslavenskoj je varijanti sličan ideološki mitologem kasnije nastao kao *bratstvo i jedinstvo*.

¹³ U kontekstu predočenoga posve konfuzno izgleda publiciranje brošure s poglavljima kao *Dume naših dana*, gdje se podrazumijeva "revolucionarna 1917. godina" (tiskana 2007. !?), s tekstom *Dume o Lenjinu* i drugim komentarima sa zastarjelim metodološkim stavovima (Poljak-Makaruha 2007).

u uvjetima jačanja nacizma, ratova i kasnijih društvenih kriza doživljavao mitologizirano. Upravo u takvu ozračju Krleža predočava Lenjinov lik u antiratnim novelama. Pisac kroz psihologiju hrvatskog seljaka zasićenog ratom dočarava ozračje potpune bezizlaznosti u kojoj hrvatski domobrani "razgovaraju o Lenjinu" kao spasitelju s dalekoga slavenskoga istoka. Takvoj je folklornoj svijesti blizak i Vladimir Nazor, govoreći o partizanskom očekivanju dolaska Ilije Muromca (Staljina), legendarnoga epskog junaka s istoka (Paščenko 1983:232-238). Dolazak osloboditelja je sastavnica socijalno-utopijskih predaja u teškim vremenima. Međutim, za razliku od takve razumljive "daljinske" mitologizacije, ukrajinski seljak nije imao razloga za maštu, ona se razbijala u sudaru s krutom zbiljom svakodnevice. Ukrajinsko je selo suočeno s ruskim boljševizmom bez mitologiziranja i spoznavalo ga je kao zlo, nasilje, ideološki posve tuđe Ukrajini i Ukrajincu na svim društveno-političkim razinama. Prava je prosudba ruskog boljševizma iskazana u predočenom folkloru, kasnije zabranjivanom i skrivanom. Represijom je nametnuta lažna prosudba. Lenjin je doista ušao u ukrajinski folklor, ali vidjeli smo – kao objekt podrugivanja, kao negativac. Kasnije je gotovo svugdje – u selima i gradovima – postavljen Lenjinov kip.¹⁴

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Beleckij, Aleksandr. 1939. "Ukrainskaja literatuara". U *Literaturnaja enciklopedija*. Moskva, tom 11. feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/leb/leb-5091.htm - 222k, www.bestreferat.ru/referat-like-11269-9.html - 97k
- Berdjajev, Nikolaj. 1990. *Istoki i smysl ruskogo kommunizma*. (Reprint izdanja iz 1955. Pariz: YMCA-PRESS. Moskva: Nauka)
- Bošković-Stulli, Maja. 1971. *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bošković-Stulli, Maja. 2002. *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor.
- Bošković-Stulli, Maja. 2005. *Od bugarštice do svakidašnjice*. Zagreb: Konzor.
- Čale Feldman, Lada, Ines Prica i Reana Senjković, ur. 1993. *Fear, Death and Resistance: An Ethnography of War: Croatia 1991-1992*. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research.
- Devijacije i promašaji. Etnografija domaćeg socijalizma*. 2006. Lada Čale Feldman i Ines Prica, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

¹⁴ Na primjer, *Hreščatyk*, glavna ulica u Kijevu, na dužini od jednoga kilometra imala je čak tri Lenjinova spomenika (uključujući onaj monumentalni u Lenjinovu muzeju). U užem središtu Kijeva, u Ulici Lenjin se nalazio metro Lenjin, nagrađen Lenjinovim ordenom, koji je istodobno imao stanicu Lenjin s Lenjinovim monumentalnim bareljefom, dok bi nas na narednoj stanici dočekivao još jedan Lenjinov monument itd.

- Goldberg Daniil Isaakovi. 1937. "Lenin i Stalin v narodnom tvorčestve Ukrainy". U *Lit. kritik* 3. Moskva. www.bestreferat.ru/referat-like-11269-9.html - 97k
- Gross, Marijana. 1966. "Susret historije i antropologije". *Narodna umjetnost* 33/12:71-86.
- Gruševsjska, Kateryna. 1927. *Ukrajinski narodni dумы*. Kyjiv.
- Gruševsjskij, Myhajlo. 1991. *Istorija Ukrajiny-Rusi. V odyndadcjaty tomah, dvanadcjaty knygah*. Kyjiv: Naukova dumka. (reprint izdanja iz 1913.).
- Krleža, Miroslav. 1971. "Narodna politička lirika jeseni devetstotinaisedamnaeste". U *Usmena književnost*. Maja Bošković-Stulli, ur. Zagreb: Školska knjiga, 313-315.
- Martynova, Marina. 1988. *Horvaty. Etničeskaja istorija XVII-XIX vv.* Moskva: Nauka.
- Mify narodov mira. V dvux tomax. Enciklopedija*. 1980, 1982. Moskva: Izdateljstvo "Sovetskaja enciklopedija".
- Mycyk, Jurij. A., Oleksandr Bažan i Volodymyr Vlasov. 2005. *Istorija Ukrajiny*. Kyjiv: Kyjevo-Mogylyansjska akademija.
- Paščenko Evgen N. 1983. *V. Nazor i foljklorizm v horvatskoj literature*. Kijev: Naukova dumka.
- Paščenko, Jevgenij. 1997. "Povijesni ritmovi Ukrajine". *Kolo* 3, jesen:183-195.
- Paščenko, Evgen. 1999. *Etnogeneza i mitologija Hrvata u kontekstu Ukrajine*. Zagreb: Meditor. (2006. *Podrijetlo Hrvata i Ukrajina*. Rijeka: Maveda)
- Paščenko Eugen, 1999a. "Ideje slavizma u ukrajinskoj i hrvatskoj književnosti XIX. stoljeća". U *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova I. (XIX. stoljeće) sa znanstvenog skupa održanog 28. i 29. rujna 1998. godine u Splitu*. Split: Književni krug, 7-24.
- Paščenko, Jevgenij. 2005. "Virtualnost i realnost 'tridesetih godina', u ukrajinskom kontekstu". U *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova VII. (Hrvatska književnost tridesetih godina dvadesetog stoljeća) sa znanstvenog skupa održanog od 30. rujna do 1. listopada 2004. godine u Splitu*. Split: Književni krug, 62-86.
- Paščenko, Jevgenij. 2006. "Nacionalna književnost u totalitarizmu". U *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova VIII. Hrvatska književnost prema europskim (emisija i recepcija) 1940-1970. sa znanstvenog skupa održanog 22-23 rujna 2005. u Splitu*. Split: Književni krug, 96-127.
- Paščenko, Jevgenij. 2006a. "Kulturna baština Ukrajine". *Hrvatska revija* 4/2:19-33.
- Paščenko Jevgenij. 2007. "Golodomor u Ukrajini kao genocid". *Novi list* (zagrebačko izdanje), 10.03:65.
- Paščenko, Jevgenij. "Vladimir Nikolajevič Toporov". *Folia Onomastica Croatica* 15 (u tisku).

- Poljak-Makaruha, Dubravka. 2007. *Ukrajinske usmene dume. Antologija s uvodnom riječi i pojašnjenima*. Zagreb: Iproz.
- Povrzanović, Maja i Ines Prica, ur. 1996. *War, Exile, Everyday Life: Cultural Perspectives*. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 2001. *Etnologija i etnomit*. Zagreb: Naklada publica.
- Rukopysni fondy Instituta mystectvoznavstva, foljkloru ta etnografiji im. M. Ryljskogo AN URSS (1992):* Ф-40-1, Ф-43-5, 110-121,206; 15" Ф29-3 97,98,92; Ф-15, Ф28-3 689"264 273"274 284-288, 291,295,296; Ф-4 23 48; ф8-1 422, ф1 дод. 610, Ф-14-11 439, Ф-42 54, Ф-14-11 14,17; Ф33 24 12; Ф28-3 261-263; Ф-28-3; 215"262"263"266"268"269"270"275"38"116"385"369" 411,569"579д,
- Rybakov, Boris. 1981. *Jazyčestvo drevnih slavjan*. Moskva: Izdateljstvo "Nauka".
- Rybakov, Boris. 1988. *Jazyčestvo drevnej Rusi*. Moskva: Izdateljstvo "Nauka".
- Subteljnyj, Orest. 1991. *Ukrajina. Istorija*. Kyjiv: Lybidj.
- Svjata ta obrjady trudjaščyh Kyjeva*. 1982. Kyjiv: Naukova dumka.
- Ukrajinska avangarda 1910-1930. 1990-1991*. Zagreb: Muzej suvremene umjetnosti.
- Ukrajins'ki avangardisty jak teoretyky i publicysty*. 2005. Kyjiv: RVA "Triumf".
- Ukrajins'ki narodni dumy ta istorični pisni*. 1955. Kyjiv: Vydavnyctvo Akademiji nauk Ukrajinskoji RSR.
- Vitez, Zorica. 1996. "Slike ratnog vremena: Stradalnici i nada". *Narodna umjetnost* 33/2:285-310.
- Zbirnyk etnografičnyh materialiv Pavla Tarasevsjkogo, selo Kondratovka Bilovsjkogo rajonu Kurskoji oblasti. 1948. (7 rukop. zšytktiv, 1947)*.
- Žanić, Ivo. 1988. *Prevarena povijest*. Zagreb: Durieux.
- Žanić, Ivo. 2007. *Flag on the Mountain: A Political Antropology of War in Croatia and Bosnia*. London: SAQI in association with The Bosnian Institute.

FOLKLORE AND POLITICS: FROM THE UKRAINIAN HISTORICAL VIEWPOINT

SUMMARY

Starting out from comparison with Krleža's observations on Croatian political folklore from World War I, the paper points to the large fund of Ukrainian oral creativity expressing a critical stance towards the political events in Ukraine from 1918 onwards. At the very beginning of Russian socialism, a myth was created about the ideologically dangerous *Ukrainian bourgeois nationalism* as justification for the harsh anti-Ukrainian repressions. By way of internal and external censorship, that political myth prevented the meaningful organisation of national culture. Because of ideological dogmas, Ukrainian ethnology developed under political dogmas that ignored the creativity of the ordinary man and his attitude towards politics. From the beginning of Ukrainian independence in 1918 right up until the repressions of 1932, folklore

with political content and pronouncedly anti-Bolshevik stances developed throughout the Ukraine. That material was long kept in limited access funds of the Ukrainian *M.T. Rylski* Academy of Sciences Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology in Kiev.

The notations were accumulated in response to a call for collection of folklore from the Ukraine from the beginning of the 1920s. Their study was prevented at the beginning of the dogmatic period in Ukrainian ethnology and this state of affairs lasted right up until the regime was brought down at the beginning of the 1990s. Unfortunately, the material was not published, due to scholarly inertia. The various forms and content of that creativity are demonstrated in the paper. An era of soc-realism took hold in Ukrainian ethnology after the 1930s, and it was to continue. The folklore of the preceding period that is presented in the paper was passed over in silence and banned. Authorial folklore constructs were introduced as an expression of solidarity with the people and with the Party. The Ukrainian epic corpus known as *dumy*, which became forms for the creation of a fictitious epic, was particularly affected. Ideological pressure deformed Ukrainian folklore. Unfortunately, certain authors adopted those forms and misrepresented them as actual, original Ukrainian popular creativity.

Key words: Ukrainian oral literature of anti-Bolshevik content, *dumy*, the Ukrainian *M.T. Rylski* National Academy of Sciences Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology